

самахвалу і меў значэнне
'пабачым на справе'.

часцей як пагроза ў дачыненні
да дзяцей'.

Падобныя структура і значэнні засталіся ў выказаў:

«Зборнік беларускіх прыказак»
**па восені і ў кошкі ляпёшкі і
ў вераб'я піва**
'пра багацце восені'
які вецер павець
'кажуць у выпадку чакання згоды
ці нязгоды ад каго-небудзь
або ў выпадку надзеі на
чыю-небудзь прыхільнасць'.

«З народнай фразеалогіі...»
у кошкі ляпёшкі
'хто-небудзь жыве ў раскошы,
у каго-небудзь усяго хапае'
як <які> вецер павее
'хто-небудзь непастаянны,
легкадумны, здольны часта
мяняць свае погляды і рашэнні'.

Не без падстаў можна сцвярджаць, што І.І. Насовіч быў адным з першых, хто заклаў падмурак айчыннай фразеаграфіі. Сваёй працай навуковец паказаў прыклад іншым фалькларыстам і этнографам – Е.Раманаву, Я.Ляцкаму, П.Шэйну, М.Федароўскаму і пазнейшым мовазнаўцам, якія займаліся вывучэннем дыялектнай фразеалогіі. Нягледзячы на тое, што асноўны фразеалагічны фонд беларускай мовы зведаў змены, частка матэрыялу, пададзенага І.І. Насовічам, і зараз працягвае выкарыстоўвацца ў жывым маўленні і занатавана ў сучасных фразеалагічных слоўніках. Параўнальны аналіз «Зборніка...» з больш маштабнымі слоўнікамі, верагодна, паказаў бы істотную пераемнасць у беларускай фразеалогіі на працягу стагоддзяў. Нельга не пагадзіцца з прапановай І.Я. Лепешава, што было б добра мець перавыданне «Зборніка беларускіх прыказак» І.І. Насовіча, бо ён і сёння не страціў сваёй актуальнасці і застаецца бібліяграфічнай рэдкасцю.

Літаратура

1. Лепешаў, І.Я. Класічная праца айчыннай філалогіі/ І.Я. Лепешаў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1974. – № 3. – С. 52-54.
2. Сборник белорусских пословиц, составленный И.И. Носовичем // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской АН. – Спб., 1874. – Т. XII. – № 2. – 232 с.
3. Суднік, М.Р. Иван Иванович Насович – выдачны вучоны і асветнік/ М.Р. Суднік // Весці АН БССР Сер. грамад. навук. – № 2. – 1989. – С. 92–99.
4. Цішчанка, І.К. Иван Иванович Насович/ І.К. Цішчанка // Беларуская фалькларыстыка: Збіранне і даследаванне народнай творчасці ў 60-я гг. XIX – пач. XX ст. – Мінск, 1989. – С. 37-47.
5. Шакун, Л.М. Творчая спадчына І.І. Насовіча ў асвятленні сучаснай навукі / Л.М. Шакун // Карані роднай мовы. – Мінск, 2001. – С. 185-193.

Г.І. Кулеш

ЛЕКСІКА АФІЦЫЙНА-СПРАВАВОДЧАГА ЎЖЫТКУ Ў «СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ» І.І. НАСОВІЧА

«Слоўнік беларускай мовы» І.І. Насовіча традыцыйна ўспрымаецца перш за ўсё як лексікаграфічная крыніца дыялектнага характару. І хоць яго

ілюстрацыйны матэрыял не ўключае спасылак на пэўныя друкаваныя выданні, ёсць звесткі, што лексікограф уключыў у сваю працу не толькі тыя словы, што запісваў ад жыхароў розных куткоў Беларусі, але «шырока выкарыстоўваў лексіку і з друкаваных крыніц – актаў, грамат, фальклорных зборнікаў, перыядычных выданняў таго часу» [3, с. 524]. Гэтай акалічнасцю можна патлумачыць наяўнасць у слоўніку пэўнай колькасці так званай кніжнай лексікі, у тым ліку і афіцыйна-справаводчага ўжытку, якая ўключае ў сябе даволі шырокі спектр прафесійнай тэрміналогіі: юрыдычнай, грамадска-палітычнай, дыпламатычнай, адміністрацыйнай, бухгалтарскай.

Прыцягвае ўвагу не столькі сам факт змяшчэння такой лексікі, колькі засведчаныя слоўнікам некаторыя асаблівасці яе выкарыстання ў XIX ст. У прыватнасці, са зробленых І.І. Насовічам заўваг можна даведацца, у якім сацыяльным асяроддзі выкарыстоўвалася тое або іншае слова.

Актыкацыя *юрид.* Признание в судѣ какой либо дѣловой бумаги. (Шляхтами употребляется) (СБМ, с. 4). (Тут і далей у цытаваных слоўнікавых артыкулах захоўваюцца асаблівасці мовы арыгінала – Г.К.)

Ассекуратор (употр. вь средн. кл. народа). 1) Обеспечитель какого либо долга. 2) Поручитель. *Поставь за себе ассекуратора. Безь ассекураторовь обойдемся* (СБМ, с. 8).

Экспэнсоваць (употребляется болеѣ шляхтою и мѣщанами). Издерживать. *Экспэнсовавь, покуль уси гроши выэкспэнсовавь* (СБМ, с. 724).

Для часткі лексікі афіцыйна-справаводчага ўжытку адлюстравана сфера яе прафесійнага выкарыстання. На спецыяльнае значэнне слова ўказваюць паметы, напрыклад, *юрид., филос.* і пад.

Автентыкъ – 1) *юрид.* Подлинникъ письменный, подлинный документъ. *Сь автентыкомъ свѣрили.* 2) Письмо или сочинение, писанное собственною рукою чьею либо. *Автентыкъ твойго письма покажу, коли хочешь* (СБМ, с. 2).

Апелеваць – *юрид.* Приносить жалобу высшему судебному мѣсту или лицу на неправильное решение тяжёбнаго дѣла вь низшемъ; подавать апелляцію. *И апелевала, а усе проиграла.* (Употр. шляхтами). (СБМ, с. 6 – 7).

Згвалчываць – 1) насиловать. 2) *юрид.* Нарушать законъ, действовать противозаконно, толковать или применять законоположение вь пользу неправого. *Суддзи часто кривюць душою, згвалчваюць правду* (СБМ, с. 201).

Такога кшталту паметы маюць не ўсе словы з тэрміналагічным значэннем. Аднак і пры адсутнасці спецыяльнай паметы аб сферы выкарыстання слова можна меркаваць па яго азначэнні і па ілюстрацыйным матэрыяле:

Взыскъ – 1) Отыскание, поимка бѣглых или разбойниковъ. *Послали во взыскъ.* 2) Взыскание податей, долговъ, пошлинь и проч. *На твоёмъ дворѣ взыскъ великъ.* 3) Возвратъ. *Дать безь взыску* (СБМ, с. 56). Дарэчы, другая дэфініцыя не зусім стасуецца з ілюстрацыйным матэрыялам, што наводзіць на думку або аб недакладнасці азначэння, або аб неадпаведным прыкладзе. Са

сказа *На твоёмъ дворѣ взыскъ великъ*. вынікае значэнне ‘доўг’, а не ‘спагнанне доўгу’.

Запись – 1) Внесение в книгу. *Треба ици къ дзяку, нехай запись здзѣлаець вь книзе об нашем вѣнцѣ*. 2) Духовное завещаніе. *Ніякого запису по смерци не нашли*. 3) Письменная сдѣлка всякого рода. *Записы меж собою учинили* (СБМ, с. 179).

Реестръ – Список многих предметовъ. *Приславъ речи да безъ реестру*. *Противъ реестру не ўси речи* (СБМ, с. 562).

Дэфініцыі і ілюстрацыйны матэрыял паказваюць, што пэўнай частцы лексікі афіцыйна-справаводчага ўжытку была характэрная як шматзначнасць, так і поліфункцыянальнасць. Напрыклад, лексема *аргументъ* прыводзіцца ў слоўніку як філасофскі і юрыдычны тэрмін, а ў пераносным сэнсе – як агульнаўжывальнае слова:

Аргумѣнтъ – 1) *фило.* Доказательство предложѣнія, доводъ. *Хорошій аргументъ*. 2) *юрид.* Доказательство; *переносно* – Подкупной подарокъ. *Хочешь выйграць дзѣло, пошли аргументы Хованскаго*. (Упортебл. средн. и высшимъ классомъ). (СБМ, с. 7).

Ёсць у слоўніку звесткі і аб частотнасці ўжывання:

Здрайца и **здрайца** – (старинныя и очень рѣдко употр. слова) *Изменникъ, обманщикъ*. *Уси мнѣ здрадны, никто правды не кажець*. *Нехай бы хто, а то жонка здрайца* (СБМ, с. 206). Хоць гэтыя словы і характарызуюцца як рэдкаўжывальныя, функцыянаванне і да нашага часу адпаведных аднакаранёвых выклікае пытанні адносна ўстанаўлення аўтарам частотнасці лексікі.

А вось назву плацяжа *юргельт* цяпер можна адшукаць толькі ў зборах старабеларускай лексікі [1, с. 84; 2, с. 166]. І.І. Насовіч вельмі своеасабліва тлумачыць значэнне гэтага слова:

Юргельт (Нѣм. *Gelt* – деньги). Платежъ, взимаемый по условию за содержание каких либо угодьевъ от Юрьева до Юрьева дня. *За прошлый годъ еще юргельту не выплацивъ*. Слово нынѣ рѣдко уже употребляемое (СБМ, с. 725).

З азначэння, дадзенага І.І. Насовічам, вынікае, што першую частку гэтага складанага слова аўтар слоўніка звязвае з назвай устаноўленага ў XV ст. заканадаўствам Рускай дзяржавы тэрмінам на працягу тыдня да і пасля царкоўнага свята святога Юр’я (26 лістапада старога стылю), у які феадальна-залежным сялянам дазвалялася пераходзіць ад аднаго землеўладальніка да другога. Аднак у даследаванні А.М. Булыкі «Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV – XVIII стст.» адзначаецца, што *юргельт* са значэннямі ‘плата наёмніку’ і ‘плата за год’ паходзіць ад старапольскага *jurgielt* < нямецкага *Jahrgelt*. Таму першую частку назвы плацяжу трэба суадносіць з нямецкім *Jahr* ‘год’, а не з Юр’евым днём. І ў сучаснай нямецкай мове *Jahr* ‘год’ уваходзіць у склад некаторых кампазітаў, напрыклад, *Jahrbuch* –

штогоднік (НРС, с. 467). Магчыма, даючы такое азначэнне слова, Насовіч перадаў народнае ўспрыманне яго паходжання.

Частку лексікі слоўнік адлюстроўвае ў вульгарызаваным (скажоным) выглядзе, г. зн. словы запісаны і вытлумачаны так, як вымаўляліся і разумеліся ў простанародным асяроддзі. Напрыклад:

Закуцыя – 1) Экзекуція. *Солдаты съ суду пришли на закуцыю.*
2) Недоимка, собираемая посредством экзекуции. *Закуцыю выбирают. Корову берут на закуцыю* (СБМ, с. 172).

Як вынікае са слоўніка, у жывой мове атаясамліваліся словы *банкрутъ*, *банкруцель* і *круцель*:

Банкрутъ – то же, что и *банкруцель* во всех значениях (СБМ, с. 15).

Банкруцель – 1) Пришедший в несостоятельность должник.
2) Безсовестный должник, употребляющий разные извороты к неплатежу.
3) Плутяга, проматывающий чужия вещи. *Такого банкруцеля и свѣт еще не выдавъ.* См. *Круцель* (СБМ, с. 15).

У асобных выпадках падобнага роду лексіка мае каментарыі аўтара слоўніка адносна скажонасці слова і ўказанне на нарматыўныя адпаведнікі:

Левізацыя – Ревизовка, повѣрка по імѣнню. *Што то будзець послѣ левизаціи. Мы на левизаціи покажемъ по правдѣ.* Слово испорченное, мѣжду тѣмъ, как *Ревизія* – народная перепись, произносится правильно (СБМ, с. 226).

Ремусь (испорч. от лат. слова *rogatus* – *молимъ*), (употребляемое только в винительн. пад. с предлогомъ *на*), букв. Испрашиваніе помилованія, *перен.* Строгий допросъ с истязаніемъ. *Поцягни его только на ремусь, дакъ и признаецца. Его взяли на ремусы, муциць признацьца* (СБМ, с. 562).

Значная частка лексікі афіцыйна-справаводчага ўжытку, змешчаная ў слоўніку, – спадчына старабеларускай мовы:

Автентикъ (*автентыкъ*) (ГСБМ, т. 1, с. 64); *актъ* (ГСБМ, т. 1, с. 93-94); *актыкацыя* (ГСБМ, т. 1, с. 92); *апlickованье* (ГСБМ, т. 1, с. 127), *артыкуль* (ГСБМ, т. 1, с. 145-146) і інш.

Скарачэнні

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / АН Беларусі, Ін-т мовазн. імя Я.Коласа; гал. рэд. А.І. Жураўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Вып. 1. – 336 с.

НРС – Немецко-русский словарь / Под ред. А.А. Лепинга и Н.П. Страховой. Изд. 5-е, стереотип. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – 991 с.

СБМ – Насовіч, І.І. Слоўнік беларускай мовы / І.І. Насовіч. – Мінск: БелСЭ, 1983. – 756 с.

Літаратура

1. Булыка, А.М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV – XVIII стст. / А.М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
2. Прыгодзіч, М.Р. Старабеларускі лексікон. Падручны перакладны слоўнік / М.Р. Прыгодзіч, Г.К. Ціванова. – Мінск: Бел. выд. тав.-а «Хата», 1997. – 175 с.
3. Шчэрбін, В.К. Слоўнік беларускай мовы І.І. Насовіча / В.К. Шчэрбін // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 524 – 525.